

[0817] Zure regen – enkele opmerkingen over uitgangspunten en methode van de Friese literatuurgeschiedenis naar aanleiding van Rients Fabers biografie van Lucius Columba Murray Bakker

Goffe Jensma

Summary

Point of departure of this article is a review of a recently published biography of a nineteenth century Frisian man of letters, Lucius Columba Murray Bakker by Rients Faber. A critique of the outdated methodology of this thesis induces the author to an inquiry into some characteristics of the historiography of minority language literatures in general and that of Friesland in particular. The author tentatively concludes that there might be a positive correlation between the often observed comprehensiveness of studies in this field and the way in which minority language literatures are used as a means to preserve the languages in which they are written. The author advocates a form of literary history in which the views on the function of literature are solely object of study and no longer a shared criterium for the evaluation of such a literature. In the case of minority languages this would amongst others imply that a minority language literature which is usually considered to be unilingual can only be fully appreciated if it is considered as a result of the multilingual context in which it has been produced.

1. Inleiding

Onlangs kreeg ik ter lezing Rients Fabers biografie over Lucius Columba Murray Bakker aangereikt.¹ Men vroeg me wat ik ervan vond. Ik aarzelde, want het is in het geheel niet moeilijk om Fabers proefschrift de hemel in te prijzen – wat een enorme rijkdom aan materiaal en aan bevindingen over dat materiaal! Maar het is ook weer geen zware opgave om vanuit die hemel vervolgens een fikse zure-regenbui te laten nederdalen – want wat moet de

1. Faber, Rients Aise, (I) *Lucius Columba Murray Bakker: Verbi Frisici Magister = Master fan it Fryske wurd*; (II) *Boarnemateriaal: brieven, fersen, farianten, ferhalen en oare stikken*; (III) *Samle wurk fan Dr. Lucius Columba Murray Bakker* (Ljouwert/ Leeuwarden 2003).

lezer met deze dissertatie in drie dikke delen over iemand die tot nu toe hooguit bekend stond als een *minor poet* en die nu wordt gerehabiliteerd tot een ‘authentieke verschijning als dichter en mens in de Friese cultuur’ (I, 427)?

Mijn bijdrage is een poging tot een antwoord op die vraag. Het stuk is echter uitdrukkelijk niet alleen bedoeld als recensie, maar ook, met Fabers boek als uitgangspunt, als een korte beschouwing over uitgangspunten en methode in de Friese literatuurgeschiedenis. Het zijn met name Fabers uitgangspunten en zijn onderzoekshouding die me daarbij interesseren.

2. *Fabers Murray Bakker*

Murray Bakker (1822-1911) stond tot nu toe niet te boek als een groot dichter, eerder als een van die gelegenheidsdichters waarmee de literatuur in Nederland zo druk bevolkt is. Van beroep was hij arts, maar opvallender dan dat hij in de literatuur hobbyde, want dat deden bijna alle Friese schrijvers in die tijd, is dat hij pas laat tot dichten kwam, namelijk toen hij de vijftig al gepasseerd was. In 1874 werd hij door Jacobus van Loon – de toenmalige cultuurpauz van Friesland – gevraagd om mee te werken aan het nieuwe Friese *Lieteboek* dat Van Loon samen met de componist/arrangeur Marinus de Boer wilde gaan samenstellen. Murray Bakker droeg een vijftiental verzen aan – meest vertalingen en bewerkingen van buitenlands materiaal –, die voor hemzelf vervolgens het begin vormden van een verder heel bescheiden carrière als dichter en Frisist. In 1881 verscheen nog een boekje met enkele vertalingen uit Goethes *Faust*, Murray Bakker werd werkend lid van het Frysk Selskip, droeg aan de Selskipstijdschriften een enkel vers bij, ventileerde eigenzinnige ideeën over de spelling van het Fries en werkte tenslotte mee aan de totstandkoming van het Fries Woordenboek – of misschien moet men zeggen: werkte eraan tegen, want zonder veel frustraties en wrijvingen ging dat niet.

Wat doet de literatuurhistoricus Faber nu met zo’n leven in de marge van de literatuur? De omvang van zijn boek lijkt me een eerste kenmerk van zijn onderzoekshouding. Het bestaat namelijk uit maar liefst drie banden met in totaal 923 bladzijden. Het eerste en tevens meest omvangrijke deel (508 bladzijden) heeft leven en werk van Murray Bakker tot onderwerp, in deel II (137 bladzijden) volgt dan een editie van het Friestalige deel van dat werk en in deel III (278 blz.) geeft Faber ook nog eens de meest relevante bron-

nen: brieven, verzen, varianten, verhalen en andere stukken. Het is duidelijk: Faber houdt niet van half werk.

Natuurlijk is het niet alleen legitiem, maar zelfs nastrevenswaardig om, tenminste als tijd en onderzoeksplan het toelaten, over een bepaald onderwerp zoveel mogelijk materiaal te verzamelen en te onderzoeken. Het verzamelen mag echter geen doel op zichzelf zijn en kan dus niet losstaan van een probleemstelling. Faber hanteert een vrij simpele vraagstelling. In niet steeds dezelfde bewoordingen wordt deze op verschillende plaatsen in het boek herhaald.² Faber wil ‘de verschijning en de plaats van Murray Bakker in de Friese cultuur’ in kaart brengen. En dus behandelt hij in zeventien hoofdstukken achtereenvolgens het Friese cultuurbesef, Murray Bakkers jeugd, zijn studie, zijn komaf, de Friese krachten om hem heen, Murray Bakker als medicus en als familieman, het Friese cultuurleven van 1850 tot 1880, Murray Bakkers bibliotheek, zijn bijdragen aan het *Lieteboek*, overig literair werk, mogelijk (tot nu toe niet aan hem toegeschreven) literair werk, Murray Bakkers poëtica, zijn opvattingen over de Friese spelling, zijn bijdrage aan het Fries woordenboek en tenslotte Murray Bakkers plaats in de Friese cultuur.

Zo’n opbouw lijkt logisch voor een biografische studie als deze. Faber volgt enigszins de rode draad van Murray Bakkers leven en pakt er zo nu en dan een kenmerkend thema uit om dat uit te diepen. Zijn vraagstelling indachtig richt hij zich met name, zo niet uitsluitend, op al die zaken in Murray Bakkers leven die te maken hebben met wat Faber het ‘Friese cultuurbesef’ noemt (daarover straks meer).

In de uitwerking van deze thema’s is Faber even uitpuittend als hij in de selectie ervan kieskeurig is. Neem bijvoorbeeld het hoofdstuk over Murray Bakkers medewerking aan het genoemde liedboek. Het is een van de kernhoofdstukken uit het boek; het *Lieteboek* is immers het fundament onder Murray Bakkers roem geweest. Faber bepaalt in dit hoofdstuk eerst uitvoerig waarom er een liedboek moest verschijnen en neemt de lezer daartoe mee terug tot nog vóór 1800. De actuele aanleiding, zo wordt vervolgens duidelijk, zouden de Oranjefeesten van 1873 en 1874 kunnen zijn geweest,

2. Faber, *Murray Bakker I*, 19: ‘Oant no ta is gjin wiidweidich systematysk ûndersyk dien nei Murray Bakker. Troch dizze stúdzje sil dêrom besocht wurde in better ynsjoch te krijen yn sawol de persoan as it wurk fan Murray Bakker. As útgongspunt wurde dêrby de al neamde eardere ynventarisasjes brûkt. Mei de resultaten fan dat ûndersyk kin dêrnei fêststeld wurde wat syn betsjutting wie foar de Fryske kultuer. Op hokker wize it Frysk kultuerbesef him by Murray Bakker manifestearre, sil dêrby in belangryk aspekt wêze’.

maar ook de gunstige economische omstandigheden in deze tijd, die bijvoorbeeld af te lezen vallen aan de verspreiding van de piano. Er volgen gedetailleerde mini-verhandelingen over de zangcultuur vóór 1875, over de rol van de gebroeders Halbertsma en van het Nut daarin en een in de tekst opgenomen overzicht van alle eerder verschenen bundels met Friestalige liederen. Na een beschouwinkje over plaats en functie van het lied in de studentencultuur doet Faber ons eventjes stilstaan bij de student Murray Bakker, waarna de zwerftocht weer wordt hervat en leidt langs het vóórin het *Lieteboek* opgenomen en door Murray Bakker opgestelde glossarium, langs zijn verdere inhoudelijke en financiële bemoeienissen met het boek, langs de contacten tussen Murray Bakker en Van Loon zoals die – de vele opgenomen citaten staven het – uit de correspondentie tussen beiden blijken, langs de wrijvingen tussen deze twee heren, waarna het hoofdstuk overgaat in een nog uitputtender beschrijving van de vijftien door Murray Bakker vertaalde of geschreven liedteksten.

Faber maakt op deze tocht beslist vele juiste observaties. Zo merkt hij op hoe het negentiende-eeuwse Friese ‘volks’-lied eigenlijk cultuurlied is en plaatst hij het *Lieteboek* en zijn voorgangers in de context van een in de negentiende eeuw ontstaande zangcultuur, die door het Nut was geëntameerd en waarvan vooral de gebroeders Halbertsma de Friese pioniers waren geweest. Ook koppelt hij deze zangcultuur aan het burgerlijk beschavingsoffensief; deze Friese liederen waren bedoeld om allerlei obscene geachte, Nederlandstalige straatdeunen weg te drukken. Het is echter jammer dat Faber deze observaties in dit hoofdstuk niet nog veel meer tot leidraad heeft gemaakt, het zou een goed, want structurerend antidotum zijn geweest tegen zijn nu soms onnavolgbare zwerflust.

Die rode draad ligt voor de hand en is natuurlijk het geconstrueerde karakter van vele negentiende-eeuwse Friese culturele fenomenen. Me opnieuw beperkend tot Fabers hoofdstuk over het *Lieteboek* merk ik op dat er bijna geen beter voorbeeld is te bedenken van hoezeer Friese cultuur in de negentiende eeuw een vorm van cultuurvernieuwing en een construct was dan juist dit *Lieteboek*. Het was maakwerk op alle niveaus: het ademt aan alle kanten een negentiende-eeuwse burgerlijke moraal, het gebruikte Fries is getuige de woordenlijst in hoge mate geconstrueerd, de melodieën zijn niet overgeleverd, maar van de hand van eigentijdse, vooral Duitse operettecomponisten. En toch heten het ‘volksliederen’ te zijn. Allerlei inhoudelijke elementen uit deze liederen verwijzen ondertussen bovendien door naar de oudheid van het Friese volk, naar Radboud, naar de meer dan twintig eeu-

wen dat de Friezen langs de Noordzeekust bivakkeerden of naar de grote roep die ze hadden bij de Romeinen. Ook op die punten is er sprake van precies dat vorm-inhoud-conflict dat zo kenmerkend is voor iedere *invention of tradition*.³

Ook in de tijd zelf was men zich er al terdege van bewust dat volksliedjes in het algemeen niet zo oud en authentiek waren als het woord misschien suggereerde. Faber zelf haalt bijvoorbeeld een tekst aan van de schoolmeester/dichter Hjerre Gjerrits van der Veen, die zijn weigering om aan ditzelfde *Lieteboek* mee te werken motiveerde met 'it fulk makket fulkssangen' om vervolgens een aantal eveneens in de negentiende eeuw gemaakte succesnummers wél als zodanig aan te merken. Van der Veen moet zich van die tweeslachtigheid bewust zijn geweest. Zo'n voorbeeld had gemakkelijk met andere observaties kunnen worden aangevuld. In de geleerde correspondentie van Joost Halbertsma bijvoorbeeld komt het onderwerp op deze zelfde tegenstrijdige wijze naar voren. De Italiaanse geleerde Biondelli vroeg Halbertsma in 1839 naar Friese 'chansons nationales actuellement chantées',⁴ terwijl Bilderdijk tien jaar eerder al had geobserveerd: 'Gij spreekt mij van volkslied. – Eerst diende daar toch wel een volk te wezen; en daar zie ik geen blijk meer van. 't Mag zijn dat er bij uw Friezen, als men ze kent, nog zoiets overig is dat daarnaar gelijk, maar mij komt sints lang niets voor het oog dat mij aan een volk herinnert; of dat wonderlijk mengsel van egoïsmus en kosmopolitismus moest daarvoor door kunnen gaan, 't geen zich zelve verwoest.'⁵ Er was dus zelfs vanuit het verre buitenland vraag naar liederen die er niet meer waren en de Halbertsma's wisten beter dan wie dan ook aan deze vraag te voldoen door zelf Friestalige volksliederen te maken die bij het volk aansloegen. Het was een van hun belangrijker motieven om met het schrijven van Friese literatuur te beginnen en het resultaat daarvan – de *Lapekoer fan Gabe Skroar* – staat op zijn beurt aan het begin van een lange, negentiende-eeuwse uitgevonden traditie van volksaardige literatuur.

Het probleem met Fabers boek is nu dat hij dit mechanisme op het niveau van zinnen, alinea's en soms paragrafen wel herkent en deze kennis ook toepast, maar dat hij op het niveau van hoofdstukken en zeker van het gehele boek de consequenties van dit inzicht juist niet aanvaardt. Hij wil vasthouden aan in ieder geval een stabiele kern van plattelandse, Fries-culturele authenticiteit, die door de eeuwen heen zou zijn overgeleverd. Om dat te sta-

3. E.J. Hobsbawm en T. Ranger (red.), *The Invention of Tradition* (Cambridge 1983).

4. TPB, Hs 6185,12/2 (B. Biondelli aan Joost Halbertsma, Milaan, 6 mei 1839).

5. TPB, Hs 6185,10/13 (W. Bilderdijk aan Joost Halbertsma, Haarlem, 30 maart 1828).

ven brengt hij, naar mijn mening met voor zijn boek desastreuze gevolgen, bewust een uiterst subjectief criterium in, namelijk het ‘Friese cultuurbesef’ oftewel de ‘Friese cultuursensatie’. Hij werkt dat het meest expliciet in zijn slotconclusie uit:

‘De waarde van het subjectieve aspect in de cultuur werd [...] met de zelf gebrouwen term Friese cultuursensatie aangeduid. Het gevaar van zo’n term is dat deze gemakkelijk tot een cliché kan vervallen. Met deze term kan evenwel een tot nu toe nauwelijks belicht aspect van de Friese cultuur in beeld worden gebracht: de dynamiek in de belevingswereld van de Friese cultuur. De betekenis van de individuele sensatie wordt zo een factor met waarde voor een cultuur. Daarbij kan authenticiteit als kwaliteitscriterium worden gebruikt. Op grond van die kenmerken kan worden geconcludeerd dat Murray Bakker aan het criterium van authenticiteit voldeed: de historiciteit van het Fries-zijn, het spelen met de Friese taal, de klankvoering van een mooi lied, de welluidendheid van een vers, zijn gevoel van eigenwaarde als Fries taalkenner, zijn algemene geesteshouding en in verband daarmee de publieke waardering en erkenning die hij ondervond. Murray Bakker durfde het Friese leven aan en op grond daarvan verdient hij waardering als Friese culturele persoonlijkheid.’⁶

Ik kan me niet voorstellen dat Murray Bakker inderdaad zou slagen voor Fabers authenticiteitsexamen. Zoals uit het voorwoord bij het *Lieteboek* alleen al blijkt, zal hij op zijn tijd net als de meeste van zijn tijdgenoten de dubbele bodem in de Friese cultuur toch ook wel hebben gezien, zij het misschien ook niet altijd en niet altijd in zijn volle omvang.

Maar ook al zou Murray Bakker onvoorwaardelijk in die authenticiteit geloofd hebben en – in Fabers woorden – de Friese cultuur hebben beleefd als het resultaat van een eeuwenlang groeiproces (I, 37), dan nog biedt dat voor Faber geen grond om dat zelf ook te doen. Want daar heeft het toch alle schijn van, dat Faber zelf die cultuursensatie ook nog eens met zijn hoofdpersoon wil delen. Ook hij ervaart de Friese cultuur als (gedeeltelijk) authentiek: ‘Foar my binne guon Frysktalige learlingen, út bygelyks De Westerein, noch altiten (2003) folksfryskpratens út in âlde tradysje. It “Omrop Fryslân-Frysk” is net har taal. Dy taal hat in eigen lûding, mei in eigen ekspresje, en in eigen kreative boartlikens.’ (I, 36) In dit opzicht identificeert Faber zich met Murray Bakker en dit lijkt me ook de verklaring waarom hij zijn onderzoek beperkt tot de Friestalige kant van Murray

6. Faber, *Murray Bakker I*, 426. Op I, 393 heet het ‘ûntfankelikens foar Fryske kultuer’.

Bakker. Diens Nederlandstalige kant (en het grootste deel van 's mans activiteiten zal zich toch wel in een Nederlandstalige context hebben afgespeeld) komt eigenlijk nauwelijks aan bod. Opvallend is bijvoorbeeld dat Faber in de editie van Murray Bakkers volledige werk wel de door hem aan Murray Bakker toegeschreven gedichten in het Fries, maar niet de dito gedichten in het Nederlands opneemt.⁷ Hetzelfde geldt waar Faber probeert Murray Bakkers bibliotheek te reconstrueren; hij heeft geen oog voor boeken die niet over Friesland gaan.

Met grote ijver bepaalt Faber liever de Friesfactor, niet alleen van zijn hoofdpersoon, maar ook van diens gehele omgeving. Alle echte en niet echte voorvaderen (Murray Bakker was een geadopteerde wees) en neven en nichten worden aan het authenticiteitsexamen onderworpen. Vaak gaat dat echter al speculerend en strooit Faber kwistig met modale constructies, bijvoorbeeld: 'Lucius syn pleechheit Isaac Cahais fan Wytmarsum kin in oare dominy yn dy tiid west hawwe mei in bewust Frysk kultuergefoel' of nog veel sterker, maar te lang om hier te citeren, daar waar hij al speculerend opmerkt dat de eerste woordjes die de kleine weesjongen Lucius hoorde misschien ook wel eens – aan de mond van een passerende dienstmeid ontsnapte – Friese woordjes zouden kunnen zijn geweest (I, 105). Deze speculaties laten eens te meer zien dat in de beschrijvingen van het Frysk kultuerbesef van Murray Bakker en van de 'Fryskfoarmjende' (I, 112) invloeden op de jonge Lucius een fikse portie *wishful thinking* meespeelt.

Het is werkelijk jammer dat Faber het in zijn boek zo overheersende en in zo vele vormen aanwezige begrip 'Friese cultuur' niet beter heeft weten te analyseren en te problematiseren. Hij probeert het wel en komt hier en daar ook wel tot overtuigende deelbeschrijvingen, maar in het geheel van zijn boek zijn zijn opvattingen over Friese cultuur absoluut niet consistent en helder. Eigenlijk staat het bij voorbaat al vast: Friese cultuur bestaat gewoon. Fabers boek kan men dientengevolge dus ook lezen als een poging om van Murray Bakker een authentieke Fries te *maken*, een echte 'invented Frisian'.

*

Het zal duidelijk zijn, ik ben over dit boek behoorlijk ambivalent. Enerzijds verdient Faber alle lof voor de ijver waarmee hij de biografie van Murray Bakker heeft gedocumenteerd en ook voor de wijze waarop hij – op punten – diens leven en werk in een cultuur- en literair-historische context weet te zetten. In deze zin is zijn boek een monument, misschien een groter literator

7. Faber, *Murray Bakker I*, 77-79.

dan Murray Bakker waardig. Door zijn bewust subjectieve Frieszinnige uitgangspunt echter schiet het boek aan de andere kant als wetenschappelijke, analyserende en stellende tekst tekort.

Ik heb verder sterk de indruk dat er een verband bestaat tussen Fabers hang naar volledigheid, althans voorzover het de Friese kant van Murray Bakker betreft, en de moeite die het hem kost om problematiserend te schrijven. Zijn verzameldrift komt niet voort uit een probleemstelling maar is eerder een alibi om niet van zijn frieszinnige standpunt af te hoeven stappen en tot een eigentijdse wetenschappelijke probleemstelling te komen. Zijn verlangen om in een continue Friese traditie te staan heeft het uiteindelijk van zijn wetenschappelijke distantie gewonnen.

3. *Verzameldrift en frieszinnigheid*

Ik wil nu allereerst een enkel aspect uit het voorgaande nog wat verder uitwerken, namelijk het paradoxale samengaan van volledigheidstrang en Fabers – in mijn ogen partiële– frieszinnige perspectief.

Onder historici komt men verzamelaars als Faber veel vaker tegen. Het is het type onderzoeker dat niet van ophouden weet als het gaat om het verzamelen van materiaal en het inrichten van kaartenbakken en databases, maar dat een *slow starter* blijkt te zijn als het erop aankomt heldere probleemstellingen en methodologische strategieën te formuleren. Interessanter is het dat ook de door mij geïmpliceerde samenhang tussen Fabers tekortschietende probleemstelling en zijn verlangen om deel te hebben aan een ‘authentieke’ traditie in ieder geval enigszins generaliseerbaar lijkt. Fabers boek sluit in deze aan bij een lange, hardnekkige traditie van Friese literatuurgeschiedenis. In een betekenisvolle noot haalt Faber als argument voor zijn verzameldrift de literatuurhistoricus Breuker aan: ‘...zoekt tot ge niet meer kunt vinden en sluit dan pas af met verklarende veronderstellingen...’⁸

Het lijkt me dat er in het Friese een aantal bijzondere omstandigheden zijn die deze – wel heel erg zware – nadruk op documentatie en inventarisatie verklaren en ook bevorderen. Allereerst is dat wel de geringe omvang van de Friese literatuur. Anders dan in de Nederlandse of in buitenlandse nationale literaturen hoeft men zich als Fries literatuurhistoricus bepaald niet overweldigd te voelen door massa (tenminste als men de Friese literatuur als een op zichzelf staande literatuur beschouwt en dus niet bijvoorbeeld als een samenstellend onderdeel van de Nederlandse literatuur). Zeker

8. Faber, *Murray Bakker I*, 21.

voor de periode tot 1945 is de Friestalige letterkunde beperkt van omvang en goed te overzien. Men kan dus ook daadwerkelijk de illusie koesteren dat men over een bepaalde schrijver ‘alles’ zou kunnen verzamelen. De geringe omvang mag zo een voordeel schijnen, het nadeel ervan is, zo wijst de praktijk uit, dat ze bij de literatuurhistoricus een bepaalde onderzoekshouding stimuleert die men kan aanduiden als naïef-empirisch en als niet- of onvoldoende problematiserend.

Deze zelfde onderzoekshouding hangt ook samen met de status van het Fries als minderheidstaal. Ze wordt er namelijk onmiddellijk door gelegitimeerd. Het Fries is een bedreigde taal die in stand moet worden gehouden en tot dat doel is alle – weinige – literatuur in die taal een instrument en natuurlijk ook een potentieel onderzoeksobject. Zo is het in Friesland veel gemakkelijker dan in Nederland om de gehele geschreven en gedrukte Friese literatuur tot de literaire canon te verheffen.⁹ De oude discussie over de vraag of en in hoeverre de Friese literatuur ten dienste moet staan van de Friese beweging en daarmee van het behoud van het Fries, strekt zich met andere woorden ook uit over de geschiedschrijving van die literatuur. Standaardwerken als Wumkes’ vooroorlogse *Bodders yn de Fryske striid* of Piebenga’s *Koarte skiednis fan de Fryske skriftekennisse* en Dykstra’s (en Oldenhofs) *Lyts hânboek* (beide van na de Tweede Wereldoorlog) kenmerken zich – het een vanzelfsprekend meer dan het andere – door dit perspectief. Friese schrijvers zijn in de allereerste plaats belangrijk omdat ze Fries schrijven. Een opvallend extra argument voor deze veronderstelde samenhang tussen minderheidsliteratuur en verzameldrift/volledigheidsdrang is dat ook andere streekliteratuurgeschiedschrijvers zich door dezelfde houding laten typeren. Nijkeuters recente dissertatie over de Drentse literatuur beoogt ook een ‘volledig overzicht’ te geven.¹⁰

4. Enkele uitgangspunten opnieuw gewogen

Een vergelijkbare, specifieke reflectie op de eigen literatuurwetenschappelijke positie vindt men ook in andere minderheidstaalgebieden. Figueroa en

9. Vgl. J.J.A. Mooij, ‘Het probleem van de canon’, in: Will van Peer en Ronald Soetaert (red.), *De literaire canon in het onderwijs* (’s-Gravenhage 1993) 29-37; 29, waar zo’n definitie (waarin alle verschenen literatuur ook aangemerkt wordt als literaire canon) als te ruim wordt verworpen.

10. Hendrik Nijkeuter, *De ‘pen gewijd aan Drenthe’s dierbren grond’. Literaire bedrijvigheid in de Olde Lantschap, 1816-1956* (z.p. 2001) 11.

Gonzalez-Millan constateren bijvoorbeeld voor de Galicische literatuur dat daarin *mutatis mutandis* pas in het post-Franco tijdperk (na 1975) een ‘méta-discours’ kon worden geformuleerd dat als waterscheiding fungeert tussen een ouder ‘nationalisme littéraire’ en een ‘littérature nationale’.¹¹

Wat in deze reflectie op de eigen positie vooral ontbreekt, is het inzicht dat literatuur niet op zichzelf staat, maar wordt geproduceerd in een context – in wat met een aan Bourdieu ontleende term ‘het literaire veld’ wordt genoemd. De spelers op dat veld zijn schrijvers, critici, literatuurwetenschappers, lezers, maar ook tijdschriften, uitgevers, boekwinkels, archieven enz. Al deze partijen en instituties samen produceren, consumeren en distribueren, in onderlinge concurrentie en/of samenwerking, literatuur. Deze zelfde context heeft ook een meer inhoudelijke, ideologische component: het geheel aan al dan niet uitgesproken en mogelijk verschillende opvattingen van de bovengenoemde betrokken partijen over literatuur.

In minderheidstaalgebieden vallen nu twee zaken op. Erg voor de hand ligt allereerst – wat hierboven ook al is genoemd – dat de literatuur er doorgaans in het teken staat van taalbehoud. Dat geldt voor het Fries evengoed als bijvoorbeeld voor het Welsh, het Galicisch of ook voor het Gutob-Gadaba, een in Zuid-Orissa (India) gesproken taal, die op uitsterven staat. Een speciaal in het leven geroepen genootschap voerde vanaf 1995 niet alleen een sociolinguïstisch onderzoek uit, maar ontwierp ook in één adem door een standaardspelling, leerde mensen daarin lezen en schrijven, begon een schrijversschool met het doel om een literatuur te produceren waarin de oude overleveringen en gewoontes konden worden vastgelegd, en bracht deze boeken tenslotte ook nog eens met succes onder de Gutob-Gadaba-sprekers.¹² In minder dan tien jaar werden zo alle stappen doorlopen die in Friesland in de negentiende en twintigste eeuw – overigens met wel veel meer maatschappelijke reikwijdte en ook diepgang – stuk voor stuk ook werden doorlopen. Ook daar was het streven om het Fries te behouden aanleiding tot (verdere) verschriftelijking, discussies over en ontwerp van een orthografisch systeem en productie van een eigen literatuur die zich vooral

11. Anton Figueroa en Xan González-Millán, *Communication littéraire et culture en Galice* (Parijs enz. 1997) 98. Over de noodzaak voor de literatuurbeschouwing van een metapositie (los van literatuuropvattingen) ook: C.J. van Rees en G.J. Dorleijn, *De impact van literatuuropvattingen in het literaire veld. Aandachtsgebied literatuuropvattingen van de Stichting Literatuurwetenschap* ('s-Gravenhage 1993) 2.

12. Herold Rajan, ‘Literature development in minority language. Case study of Gutob-Gadaba Language. Revitalization Project in India’, www.sil.org/asia/ldc/parrallel_papers/herold_rajana.pdf

met de eigen cultuur bezighield. Door de lange periode die dat kostte lijkt er sprake te zijn van een natuurlijk proces. Het Indiase voorbeeldje laat echter mooi zien dat er een sterk kunstmatig element in schuil gaat. De behoefte van enkele voortrekkers om een taal te ‘redden’ gaat gelijk op met het scheppen van een in een eigen nieuw geschreven literatuur vastgelegde cultuur. De Friese beweging speelde een belangrijke rol als ‘gangmaker van Friese literatuur’.¹³

Een volgend opmerkelijk fenomeen is dat in een minderheidstaalgebied de taligheid van tekst en context heel goed uiteen kunnen lopen. Een even koddig als veelzeggend voorbeeld daarvan is wat een kennis van me ooit in Baskenland meemaakte. Een door hem bezochte, echt Baskische avond mislukte bijna toen de Bask die de in het Baskisch gestelde voordracht zou gaan houden zich ziek had gemeld en toen vervolgens bleek dat de zaal gevuld was met Basken die de taal uitsluitend passief beheersten. Een van straat geplukte *native speaker* redde tegen betaling de avond.¹⁴ Het voorbeeld maakt – ook op metaforische wijze – duidelijk dat de op het podium gesproken minderheidstaal (de tekst) onevenredig veel meer aandacht krijgt dan de anderstalige context (de zaal).

Het bloemmodel van De Swaan verklaart deze bijzondere omstandigheid: de voortrekkers in minderheidstaalbewegingen en ook in minderheidstaalliteraturen zijn in beginsel bemiddelaars tussen een regionale minderheids- en een bovenregionale, dominante taalgemeenschap. Als tweetalige (intellectuele) elite vertegenwoordigen ze de belangen van de lagere binnen de hogere taalgemeenschap en in dat spanningsveld worden een ‘eigen’ identiteit, cultuur en ook literatuur geproduceerd,¹⁵ die ondertussen betekenis krijgt binnen de context van een hogere, dominante taalgemeenschap.

Uit mijn *Het rode tasje van Salverda* (waarin ik met aanpassingen dit bloemmodel op de negentiende-eeuwse Friese geschiedenis toepaste) bleek dat ook in Friesland de taal van de geschreven literatuur niet altijd en zeker niet noodzakelijkerwijs overeenkwam met de taal van (delen van) de context waarin ze tot stand kwam. In *Figuur 1* heb ik een matrix afgebeeld

13. Anthonia Feitsma, ‘De Friese beweging als gangmaker van Friese literatuur in de 19e eeuw’, *Verlagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 3 (1986) 323-345.

14. Vriendelijke mededeling dr. Justin Kroesen. Ter verklaring: In 1991 gebruikte 71% van alle Basken het Spaans als hoofdtaal: http://europa.eu.int/comm/education/policies/lang/languages/langmin/euromosaic/es31_en.html.

15. Abram de Swaan, *Zorg en de staat. Welzijn, onderwijs en gezondheidszorg in Europa en de Verenigde Staten in de nieuwe tijd* (Amsterdam 2004⁶).

waarin de verschillende mogelijke talige configuraties van het Friese literaire veld staan opgesomd. Met dit schemaatje wil ik laten zien dat de definitie van wat Friese literatuur is volledig op losse schroeven komt te staan zodra men de context in die definitie betreft. Ook dan zijn er natuurlijk onverdachte situaties. Iedereen zal het erover eens zijn dat situatie a. niets van doen heeft met Friese literatuur (ook al ging Multatuli af en toe prat op zijn Friese komaf) en in de beeldvorming zal situatie f. ongetwijfeld worden beschouwd als de meest zuivere en ‘authentieke’ vorm van Friese literatuur.

Figuur 1 Talige configuraties in het Friese literaire veld

<i>Context</i> (= overwegend)	<i>Tekst</i> (= overwegend)	<i>Plaats</i>	<i>Voorbeeld</i>
a. Nederlandstalig	Nederlandstalig	In Nederland	Multatuli
b. Friestalig	Nederlandstalig	In Nederland	Theun de Vries
c. Nederlandstalig	Friestalig	In Nederland	Marten Sikkema
d. Nederlandstalig	Nederlandstalig	In Friesland	Arend van Halmael
e. Nederlandstalig	Friestalig	In Friesland	Joost Halbertsma
f. Friestalig	Friestalig	In Friesland	Douwe Kalma

Discussabel zijn echter de situaties b. tot en met e. en zeker b. en d. Gaat het in die gevallen wel om Friese literatuur? De genoemde Friese literatuurgeschiedenissen beperken zich tot uitsluitend Friestalig literair werk. Een boek als dat van Nijkeuter over Drentse literatuur laat echter zien dat men met vrucht ook best andere definities kan gebruiken. Hij hanteert ook nog een inhoudelijk criterium en rekent niet alleen Drentstalige, maar ook door Drenten geschreven Nederlandstalig werk met een regionaal karakter en zelfs door niet geboren Drenten geschreven werk dat wel duidelijk de geest van de Drentse regio ademt tot de Drentse literatuur.¹⁶

Past men deze matrix nu toe op de geschiedenis van de Friese literatuur, dan merk ik op dat de uitgangspositie historisch gezien eerder een volstrekt Nederlandstalige was dan één van de mengvormen uit de matrix, en dat de taal van de literatuur vervolgens eerder van Nederlands naar Fries wisselde dan die van de context. In het begin van de negentiende eeuw (in de kringen van het in 1827 opgerichte Fries Genootschap) beoefende men Friestalige literatuur in een overwegend Nederlandstalige context. Literaire pioniers als de Halbertsma's correspondeerden bijvoorbeeld met hun ouders, hun gezin-

16. Nijkeuter, ‘*Pen gewijd*’, 16-17.

nen, hun uitgevers en de meeste van hun Friese collega-auteurs in het Nederlands. Een of twee generaties later leefde ook Murray Bakker duidelijk nog in een meertalige wereld; met sommigen van zijn medeschrijvers en collega-frisisten correspondeerde hij in het Nederlands, met andere in het Fries. Het duurde zo decennia voordat er een Friestalige literatuur in een volledig Friestalige context überhaupt denkbaar was.¹⁷

Het is mij er niet om te doen om nog eens opnieuw een discussie te beginnen over wat Friese literatuur is en wat niet. Waar het mij om gaat zijn de consequenties van deze observaties voor de literatuurhistoricus. Deze moet leren om de in het veld bestaande opvattingen over literatuur niet tot graadmeter van zijn beoordeling van diezelfde literatuur te maken. Hij moet de conclusie trekken die de literatoren zelf bij monde van Fedde Schurer al veel eerder probeerden te trekken en ‘de binding verbreken’. Dat kost in een minderheidstaalgebied klaarblijkelijk veel moeite, zo blijkt ook elders.¹⁸ Laat ik mijn zure regenbui daarom afsluiten met de opmerking dat het innemen van zo’n meta-positie los staat van de vraag of men vóór of tegen het Fries is, maar dat het slechts om een tegemoetkoming gaat aan de eisen van een onbevangen wetenschap.

Fryske Akademy
Ljouwert

17. Vgl. hierover onlangs ook Elizabeth Joanna Brouwer, ‘West Frisian Literature in the 19th Century’, in: Horst Haider Munske e.a., *Handbuch des Friesischen/Handbook of Frisian Studies* (Tübingen 2001) 183-203, i.h.b. 187-192.

18. Figueroa en Gonzalez-Millan, *Communication littéraire*, 102.